

הרב אליהו זיני

קרע באחדות?

הקדמה

המצב בו אנו שרויים בארצנו מחייב אותי להודות, כי במידה מסוימת מודאג אנוכי ולעיתים אף אוחז בי פחד מסוים. כלום חולם אני, או שמא ער? מצד אחד ללא ספק, עם קום המדינה, פסח עם ישראל על פני תקופה של למעלה מאלף ותשע מאות שנה, בפרק של כשלושים שנה, ובנה והקים מה שלא זכו עמים אחרים לבנות במשך אלפיים שנה, במישור הפוליטי, הצבאי, החברתי, הכלכלי, הרפואי, האקדמי ועוד. אבל מאידך גיסא ישנו מישור אחר, בו עמנו עדיין מפגר בכמאה שנה ביחס לעולם המערבי: המישור התרבותי. חוששני שבמישור הזה העולם התורני, עולם יראת השמים, הקרוב כל כך ללבנו לוקה בחסר, לפעמים כפליים, משכבות אחרות של עמנו.

עצם הדיון על הנושא "תורה עם דרך ארץ" משמש עדות לכך, והוכחה חותכת שאנו מתלבטים במדינת ישראל המחודשת, בבעיות שהעסיקו את אירופה ותרבותה לפני כמאה שנה לפחות. ב"ה, אין אנו עדיין בפראנקפורט דמיין, עומדים בשער הגיטו, קרועים ומתלבטים האם לזרוק עצמנו לים ההתבוללות, או להישאר סגורים ומסוגרים בצבת הגיטו, שבכל זאת שמר על יהדותנו. מזה עידן ועידנים פג הצורך בהתלבטות. גדולים וטובים כבר קבעו כי דרך המלך הזאת, שביל זהב זה של תורה ודרך ארץ, היא היא הרצויה לפני אבינו שבשמים. לכן אין צורך להביא הוכחות שאינו הוכחות, לצטט מקורות שאינם מקורות כדי לבחור בדרך אמצעית זו ובד בבד להמשיך לסבול מרגש נחיתות שמנסים חוגים מסויימים להחדיר בלבנו, באומרם שדרך זו הינה כעין פשרה, שלא בהכרח האידיאל, כאשר כל בר דעת יודע שזו הדרך, בהא הידיעה.

יש לשאול: כיצד הגענו עד הלום? אבותינו ורבותינו קבעו במשנה במסכת אבות (פ"ב מ"ב), מקור הילכתי המחייב את כל עם ישראל: "כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עוון", ואנו מתירים לעצמנו לשאול אם יש מקום בכלל לתורה עם דרך ארץ?! כלום השכחה התורה ח"ו במהלך ההיסטוריה? האין זה עוד ביטוי של דברי הנביא "בגויים אין תורה"? ואם הבעיה היתה פוקדת את עמנו בגלות בלבד, הייתי מתנחם פורתא,

הייתי רואה בה עוד קללת גלות, אבל לייבא אותה לארץ ישראל?! ועדיין לא נגעתי בעובדה, שאלה שראו מקום לעסוק בנושא זה במהלך הדורות לא שמו לב לנקודה מעניינת: מה הקשר בין המושג בו הם דנו, לכינוי שהדביקו לו? "דרך ארץ", משמעו יושר אנושי, החיוני כבסיס של תורת אמת, ואילו הם נתכוונו לאותה התערות בחיים, במעש בפועל, במעש ידיים. נכון שהרמב"ם בפירושו המשניות (כאן) ואתו רבים מחכמי ישראל כתב: "עניין דרך ארץ האמור כאן, ההתעסקות בעניני פרנסה". אלא שדווקא הסיוג הזה "האמור כאן" מראה באצבע שאין זו המשמעות הרגילה של דרך ארץ, ושסגנון מושאל יש כאן. ואין פלא שרבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא באומרו: "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עוון, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עוון", לא נהג בתכסיסים ספרותיים, בכופלו אותה הכרעה בשני סגנונות שונים. אלא באמת, דרך ארץ הינו מושג כללי רחב ממדים, המקיף מכלול התנהגויות הנכונות של האדם, החל ביושר אינטלקטואלי, בפתיחות, ברוחב דעת וכלה במלאכה. ברם, מלאכה עצמה, הינה רק ההיבט המעשי ביותר שלה.

ועם כל זה עדיין לא אמרתי ולא ציינתי כי באותו סגנון מתכוונים היום לנושא שלישי, מעין שילוב של תורה עם תרבות כללית. על אף שגם זה אינו מדויק לגמרי. הטוענים בעד תרבות כללית אינם מעיזים להודות שבאומרם תרבות כללית, לא לכל התרבות הכללית פניהם מועדות, אלא לתרבות המערבית בלבד, לפי שהיא השלטת בכיפה. ולא זו בלבד, אלא פעמים רבות מדובר בכעין שעטנז של תרבות מערבית, שאין מטרתה להעשיר את התורה, אלא לסייג אותה, למיין מרכיביה וחובותיה, להוציא מתוכה מה שלא נוח לעולמנו האינטלקטואלי. וכל זאת במקרה הטובה, בו הנוגע בדבר מעוניין בהארמוניה ביניהם, ואינו רוצה להיות דווקא איזה מין אורטודוקס החי יהדות בשיעור גמרא, ומשכיל אוניברסיטאי באקדמיה, יהודי עד המזוזה, ואקדמאי מן השער ולחוץ. לאחר הקדמה ארוכה זו, אסתפק ברישום הערות מספר לכמה נקודות הנוגעות לנושא, כאשר ברור שכל אחת מהן, ראויה לטיפול יחודי ויסודי במסגרת מאמר בפני עצמו.

(א) תורה עם מלאכה

אין ברצוני לפתוח פה בדיון סביב המקורות התלמודיים. מתעלם אני גם מן המאמר ששימש כה רבים: "בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים" (ברכות לה ע"ב). רק בורות תורנית הביאה אנשים לחשוב שאחרים אלן, יהודים הם, ולא ידעו שבכל מקום בדברי חז"ל, הביטוי "אחרים" מכון לגויים (ראה מאמרי עולמות 5, בית כנסת הטכניון), חוץ

מחריגים מסויימים, וזה איננו נמנה עמם. בקושי הנני משכנע את עצמי להזכיר שדברי רבי שמעון, שמיועדים היו ליחידי סגולה, כדרך שהסביר אבי בגמרא שם, הפכו אותם לנחלת הכלל, לחובה המוטלת על כל אחד מן הציבור, הינם בדיוק מפעל הנצרות, וקדמם יש"ו באומרו: "על כן אומר אני לכם: אל תדאגו לנפשכם, מה־תאכלו ומה־תשתו ולגופכם מה־תלבשו, הלא הנפש היא יקרה מן המזון והגוף יקר מן המלבוש. הביטו וראו את עון השמים, אשר אינם זורעים ואינם קוצרים ואינם אוספים לאסמים ואביכם שבשמים מכלכל אותם. הלא אתם נעליתם עליהם מאד. ומי־זה מכם אשר בדאגתו יוכל להוסיף על קומתו אמה אחת? וללבוש אל תדאגו, התבוננו־נא אל שושני השדה הצומחות, אינן עמלות ואינן טוות ואני אומר לכם, כי גם־שלמה בכל הדרו לא היה לבוש כאחת מהנה. ואם ככה מלביש האלהים את חציר השדה, אשר היום צומח ומחר יושלך לתוך התנור, אף כי־אתם קטני האמנה. לכן אל תדאגו לאמר: מה־נאכל ומה־נשתה ומה נלבש" (מתי פ"ו, 25-31).

גישה זו, המבטלת את ערכו היחודי של כל מפעל אנושי, אפילו החומרי ביותר, הינה גישה נוצרית לחלוטין, המהווה אנטיטיזה של התורה. וכבר העיר על כך אותו ענק מישראל, הרב אליהו בן אמזג, שאולי דווקא בשל היותו ענק, אינו ידוע בציבור הרחב, בספרו *MORALE JUIVE MORALE* (*CHERETIENNE (LIVORMO 1867)*): "לאחר החסד ולאחר אהבת האויב נייחד את הדיבור על הביטחון בה', גם בתחום זה אימצה לה הנצרות את ההשקפות הסגפניות ביותר שביהדות, שהיו להן מהלכים בכת האיסיים. תקנות של חברת הוזים אלו, נהפכו בנצרות להסדר כללי של הנהגת החיים, והנצרות העבירה את תחולת ההשקפות המוסריות של האיסיים על החברה כולה, על ענייניה וצרכיה. גם כאן, כמו בתחומים אחרים הגדישה את הסאה ועברה את הגבול".

אבל ישנה קביעה אחת שלא ניתן להתעלם ממנה: דברי הרמב"ם במקור, "הבלתי מצונזר", במסכת אבות (פ"ד מ"ז, הוצאת מוסד הרב קוק): "אחרי אשר הסכמתי שלא אדבר בזאת הצואה מפני שהיא מבארת, ולדעתי גם כן שדברי בה לא יאותו לרב חכמי התורה הגדולים, ואפשר לכלם – חזרתי מהסכמתי ואדבר בה, מבלתי שאשגיח לקודמים או לנמצאים... ולא מצאנו חכם מן החכמים העניים שהיה מגנה אנשי דורו על שלא היו מעשירים אותם חלילה להם! אבל הם בעצמם היו חסידים מאמינים האמת לעצמה, והיו מאמינים בה' יתברך ובתורת משה... ולא היו מתירים לעצמם לבקש ממון מבני אדם. והיו רואים: שלקיחתו היא חילול ה' בעיני ההמון, מפני שיחשבו שהתורה מלאכה מהמלאכות שאשר יחיה בהן אדם ותתבזה בעיניהם..."

ורבי שמואל אבן תיבון לא העז לתרגם נכונה. הוא השמיט כל הקטעים הרגישים ביותר, אף שידע היטב ש"גדולי התורה" לא ימחלו לו לעולם. וכך סולפה זוייפה דעתו של הרמב"ם. ידועה וצפויה תשובתם של רבים וטובים על דברי הרמב"ם, כל פעם שעמדתו משבשת את נוחיותם האינטלקטואלית או אפילו הפיזית: זו דעת יחיד. על כך אשיב: ישנן עשרות הלכות או אולי מאות בהן הרמב"ם הוא דעת יחיד ובכל זאת כל עם ישראל אימץ עמדתו, ולא רק של הרמב"ם, אלא גם חכמים אחרים שהיו בדעת יחיד. ואל יחשדני אדם באי ידיעת מקורות החולקים על הרמב"ם. כל אלו שהשיבו לטענת הנשר הגדול, בוראשם התשב"ץ (שו"ת ח"א סימן קמב-קמז), לא נעלמו ממני ב"ה. במיוחד, כיליד אלג'יריה, התשב"ץ הינו בשביל הקהילות, בתוכן נולדתי, "מרא דאתרא", ובוודאי לא על דעתו הייתי פוסח. אלא, שכל בר בי רב דחד יומא יראה בעליל שדעת התשב"ץ אינה נוגעת אלא לפרנס שהתמנה על הציבור, שאסור לו לעשות מלאכה בפני שלושה הדיוטות, ובשום פנים ואופן אינה מתייחסת לאברכי כולל "נצחיים", ואכמ"ל. ועוד, כל ביקורת הרמב"ם מופנית כלפי התובעים את שכרם בפה, לא על קבלת תמיכה מתוך רצון חופשי של הציבור והוקרתו לתורה ולתלמידי חכמים. איזה צער ממלא לבו של כל ירא ה' באמת בראותו, שדווקא רבנים בדורות האחרונים הם אלו ששללו תוכן משנה זו, ובחריפות! ויש להדגיש ולחזור ולהדגיש, לא על הרמב"ם חלקו, אלא על המשנה!

בצעד רב, כשאני אחוז רעדה, נאלץ אני להתעכב-מה על תופעה עגומה זו, ולציין שכלו המתנגדים לתורה עם מלאכה בתוך העולם הרבני, היו כולם רבנים שחיו בגלות ישראל תחת שלטון נוצרי. תופעה זו זרה לחלוטין לכל קהילות ישראל שחיו תחת שלטון מוסלמי. רוב רבני תימן, אם לא כולם, לא הסכימו לקבל משכורת מן הציבור (אפילו אם קיבלו דורונים). בכל קהילות צפון אפריקה חלק נכבד מן הרבנים התפרנסו ממעשה ידיהם, ואפילו אלו שקיבלו פרנסתם מן הציבור, לא עלה על דעתם מעולם לפסול את דרכו של מי שלא נהג כמותם. כלום צריך להזכיר כדוגמא אופיינית לכך את ה"אור החיים" הקדוש שהיה צורף? וכן אזכיר, סבי ז"ל, שאחר שלושים שנות רבנות ראשית החליט להיות בלתי תלוי בציבור ונעשה סנדלר ואת שיעורי התורה בצוותא עם רבני העיר קיים כאשר מסמרים היו בפיו. אחד מרבותי, שכבר היה ראש ישיבה בגיל עשרים, היה סוחר בשעות הבוקר, ומכאן ואילך עסק בתורה בלבד עד שעות הלילה המאוחרות. אף בקרב היהודים שבעולם הנוצרי תופעות אלו מאוחרות הן, זרות לחלוטין לתקופת הראשונים. כל גדולי אשכנז הקדומה התפרנסו ממעשה ידיהם וכן גדולי צרפת – רש"י יינן היה, ר"ת ורשב"ם עסקו במסחר והחזיקו עדרים, הסמ"ג היה סוחר ועוד. גם בדורות האחרונים היו עוד יחידי סגולה שהמשיכו בדרך נשגבה זו. ר'

חיים מוולוז'ין פירנס את ישיבתו, וכן הנצי"ב מוולוז'ין, וכן גם הרב מוהליבר זצ"ל. אבל מכל מקום רק מארצות שתחת שלטון נוצרי בקע קול הפוסל את המלאכה מתלמידי חכמים, ולא הרגישו שקול זה לא ממחנה ישראל הוא, אלא קול של "אחרים" הוא. ודאי, לתמוך בתלמידי חכמים מצווה מיוחדת בחשיבותה היא, כל כמה שהציבור ישחרר תלמידי חכמים מעול דרך ארץ במובן פרנסה, יתברך בתלמידי חכמים יקרים יותר ללבו, בעלי מעוף בהלכה ובאגדה, ברוח הקודש. אבל לפסול את התלמידי החכמים משום שרצה לעמוד ברשות עצמו, על כך צריך להתקומם "שומו שמים על זאת"! ושואל אני עצמי איך הרהיבו עוז בנפשם לחלוק על משנה מפורשת? דווקא הם, רועי ישראל האמונים "עלי תולע" המורים ומלמדים את בני ישראל לשאת באהבה ובשמחה את עול התורה ללא כל סייג, ומדקדקים בכל דקדוק דרבנן?

אפשר אמנם ללמד זכות עליהם. מרובים היו מנהיגי הציבור, גבאים ועשירים למיניהם, שניצלו דברי רמב"ם אלו לרעה. כך משתמע מדברי רבי מנחם בן זרח בעל ה"צדה לדרך" בשם רבו הרא"ש, (מאמר ראשון, כלל רביעי) באמרו: "כי לדעתו (של הרמב"ם) לא היה היום מרביץ תורה ומורה הוראה לרבים".

ודאי, נגד מגמות פסולות אלו החיות וקיימות בכל דור ודור, צדקו היוצאים להאבק, אבל מה נולד מכך? נוצר זרם אדיר שפסל שיטתית את הצורך במלאכה, קרי – בכבוד עצמי, באי־תלות באחרים, בתורה בלתי תלויה בחסדים מפוקפקים של גביר זה או אחר. וכאילו לא די בכך, קמו רועי ישראל, שתורתם היא אומנותם, אינם מעורים בחיים ואינם מעורים בציבור והם אמורים להנחותו. אבל הם הרי אינם יודעים את בעיותיו, אינם מודעים לצרותיו, אינם מסוגלים לכאוב את מכאוביו, ואינם ששים בשמחותיו. למעשה הם פורשים מן הציבור ומנותקים מצאן מרעיתם. ולאחר מכן הם תולים הקולר בציבור, כאילו הצאן הינו האשם בכך שאינו נוהר אחרי הרועה, במקום שהרועה ימלא תפקידו. האם לא התקיים בכך בדייקנות תוכן אותה משנה: "כל תורה שאין עמה מלאה סופה בטלה וגוררת עוון"? ויורשה לי לספר בהקשר זה שסבי זצ"ל, ששימש רב ראשי לקהילות רבות, היה דואג בהתמנותו לרב, לבקר כל יהודי מהקהילה במקום מלאכתו, על מנת להכיר בעיותיו וצרכיו, ולהנחות אותו רק בהתאם לכך.

עם כל זאת, לא הזכרתי עדיין את החמור מכל. הרמב"ם כינה את אלו ש"עשו התורה מלאכה כשאר מלאכות שמתפרנסים בהם", בכינוי "מחללי השם בעיני ההמון".

ומי לא יראה כיצד דווקא במדינת ישראל המחודשת, שאמורה להעניק לעם לא רק עצמאות כללית, אלא גם עצמאות פרטית לכל אחד ואחד

מאזרחיה, ובראשם תלמידי חכמים, והיא כובלת אותם – לא תמיד מתוך רצון – לחילול השם המוני. מפלגות המתיימרות לייצג ציבור הדבקים בה, גורמות לדאבונו לחילול השם המוני. ראו נא עיתונים, שמעו נא אמצעי תקשורת למיניהם! ואפילו נאמר שאלו משוחדים הם, ולפעמים מחוסרי כל רסן כלפי הציבור המצהיר את נאמנותו לתורה, שמערנא מה פשוטי העם מרננים, מה חש סתם עמך. נציגים מסויימים של הציבור הדתי מדגימים ומגשימים את תלונות הרמב"ם (שם, בפירושו למסכת אבות): "וקבעו לעצמם זכויות על היחידים ועל הקהילות, ועשו את השחרית התורתית חוקי מוכסים... לוקחין ממון מבני אדם ברצונם או בעל כורחם... לפי שאלישע לא היה מקבל ממון מבני אדם קל וחומר שיגבה מהם ויקבע עליהם חייבים..."

יעז נא איש ישר ומאין לומר שאמין כאן בדיוק אותו חילול השם ההמוני עליו דיבר הרמב"ם?! משה אמת ותורתו אמת.

ועדיין לא נגענו בבעיה כואבת אחרת. תלמידי חכמים מתבקשים היום לפסוק הלכה בבעיות הקשורות בכל התחומים החדשים ביותר של הרפואה, הטכנולוגיה, המדע, הגנטיקה, הבוטניקה והצבא ואת עצם הבעיה אינם מסוגלים לשמוע מכלי ראשון, מחוסר הבנה בסיסית בתחומים הנדונים. אין להם שום אמצעי לשפוט האם "מומחה" זה המתאר בפניהם את הבעיה, מוסר דברים מדויקים די הצורך מבחינה הלכתית או לא. יש כאן מציאות חמורה יותר מאשר זו של "שומע מפי המתורגמן"!

ונאלץ אני להפסיק כאן הרשימה. כי לבי כולו מלא חרדה מפחד השימוש הרע שעלול להעשות במאמר זה. עסקני ציבור למיניהם, חסרי כל אהבת תורה, ישמחו למצוא רב המותח ביקורת על רבנים ותלמידי חכמים אחרים. אותם עסקנים שמעולם לא יטפחו תלמיד חכם, אלא אם כן נכנע יהיה להם בכל דרכיו, עלולים לעשות מדברי מה שעשו מדברי הרמב"ם. דברי כולנו, בלי יוצא מן הכלל, מכוונים לחייב אותנו כולנו לגדל דור חדש של ענקי ישראל כדרך שהיו בעבר, האוהבים תורה עם מלאכה, מעצמם. ואם לא ינהגו כך, יהיה זה רק מפתת שההלכה אוסרת עליהם, ואל להם לחסרי אהבת ה' ותורתו להוכיח תלמידי חכמים שלקרוסוליהם אינם מגיעים.

(ב) תורה עם מדעים

אין לי ספק שכיום מתפרש הביטוי "תורה עם דרך ארץ" במשמען של שילוב תורה עם השכלה כללית, בין אם שילוב זה יתקיים במישור האינטלקטואלי, בין אם במישור המעשי. אבל למען האמת, הבעיה כיום חריפה הרבה יותר משהיתה בעבר. אין למי שצמח בעולמה של תורה אלא לבחור בין אחת

משתי הדרכים הבאות: או לשלב שני עולמות אלו, או לגזור על עצמו ניתוק מוחלט מן החברה, דבר שאין אדם יכול לעמוד בו בלי לשקר בנפשו. העולם הכללי עם תרבותו, או לפעמים פסבדו-תרבותו, חודר לביתו בניגוד לרצונו, בבית הספר, ברחוב, אפילו בבתי הכנסת ובבתי מדרשות.

כל זה הוא כורח המציאות. מה הרצוי באמת לפני ה'?' לדעתי פסוק מפורש בתורה חייב להנחותנו: "וידעת היום והשבת אל לבבך כי ה' הוא האלוקים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד" (דברים ד, לט). כלומר: יש להפגיש רוח ה' המתגלה מן השמים ממעל, עם מעשה ה' המתגלה בארץ מתחת, לראות יד מכוונת במהלך הדורות להתקרבות הגוברת בין נבואה ובין חכמה, בין רוח הקודש ושכל, וזה מאז יוון הקדומה עד עצם היום הזה. והתהליך מתמשך וימשך. מדוע יאמר לעם, שחיינו חיי נצח, ואשר רוחו רוח נצחית המביטה אל העתיד הרחוק תמיד, החי את ההווה כחלק מן הנצח וכקשור לנצח, מדוע יאמר לו שאל לו לשמוח כשאחד מבניו, איינשטיין, בהברקה מן השמים, מוטט את המושגים הארציים, השטחיים ביותר של זמן, בהכניסו גישה פיזיקלית מהפכנית, תורת היחסות, פרי ניתוח שכלי טהור (לכאורה), שאמור היה להיות ניתוח חומרי טהור, והפיל מחיצת ברזל בין הווה, עתיד ועבר?

אומלל הוא זה שיתייחס לעובדה, שאותו בן לא היה בהכרח מן הבנים הנאמנים ביותר לתרבות עמו (אף שגם זה אינו מדויק). ולא לו האומללים אשאל שאלה כואבת וצורבת: ממתי מי שנשאר נאמן לתורת ה', בקלה כבחמורה, זכה להיות מגדולי המדענים? שכחנו ממצבים אלו מאז נפטרו חכמים כרמב"ם, כרלב"ג (ממציא שיטת האינדוקציה, המהווה אחת מאבני היסוד של הלוגיקה המתימטית המודרנית), כר' שבתאי דונולו ועוד. עולם הישיבות חייב לערוך חשבון נפש בנקודה זו, איך אבדו ממנו כוחות וכשרונות אלה?

איך לא יאירו עינינו למראה התגלות תורת הקוונטים, שגם היא שברה מוסכמות רבים. אין כבר ראייה רציפה של כל פרט במציאות. מתוארים לפנינו חזיונות בלתי רציפים של מה שנחשב בעבר רציף, כאשר מאז תלמידי הגר"א לא היססו רבותינו בעלי הקבלה לומר בפרהסיא, שזוהי האמת אפילו במישור הזמן, שאיננו רציף כפי שההרגל לימדנו?

למה לא נברך על גילוייה המדהימים של הביולוגיה המודרנית, שחדרה למימדים כה זעירים של החי, ומראה לנו את התא ומרכיביו בעולם, חי, מסודר להפליא, מכוון למטרותיו, דמות בזעיר אנפין של החי הגדול, האדם עצמו. איזה שיעור מבריק בהיסטוריה נותנים לנו סמני הגנים, בהראותם לנו איך קשורים אנו לאבותינו, לכל השלשלת שקדמה לנו מאז בריאת אדם הראשון עד עתה, ובהוכיחה שרק בשלשלת זו אנו תלויים, ובשום פנים

ואופן לא בשלשלת שאין לנו קשר גנטי אתה. איזו נחמה בשעת כשלונות וחולשות בעם, ואיזה ביטחון בשעת תפארה, שאותן התכונות היסודיות של אומתנו: "רחמנים ביישנים וגומלי חסדים" (יבמות עט ע"א), נשארות חיות וקיימות בתוכנו! המדריגה הראשונה בתשובה, הינה "התשובה הגופנית" כדברי הרב קוק: "הגופנית טובבת את כל העברות נגד חוקי הטבע, המוסר והתורה, המקשרים עם חוקי הטבע, שסוף כל הנהגה רעה הוא להביא מחלות ומכאובים... המדיצינה עוסקת בזה אמנם הרבה, אבל לא נשתכללה כפי הנראה עדין לגמרי עבודה גדולה זו, ולא נמצא עדין הפתרון הנכון לכל שאלות התשובה הגופנית..." (אורות התשובה פרק א).

ואם כן, למה לא להודות להנדסה הגנטית על שהיא פותחת לפנינו שערים לתקן את עוונותינו או את עוונות אבותינו?

ואיך לא לאהוב את הפיזיקה המודרנית המלמדת אותנו להכיר את המציאות דרך עקבותיה, בלא שנעז לדבר על מהותה, מהות רחוקה משכלנו הרבה יותר משחשבנו? יתר על כן, היא מלמדת שזוהי הדרך היחידה לאדם להכיר מציאות כלשהי. הדי זה שיעור בענווה! אלקטרון כלשהו, חלקיק כלשהו, אין אנו יודעים מהו, ואין אנו יכולים, בינתיים, לדעת מהו, ולומדים אנו על קיומו באמצעות עקבותיו על מסך או חדר בועות. ציור זה על מסך, היסטוריה בזעיר אנפין היא, והועמדה בדרך זו כל ההכרה האנושית על הבסיס ההיסטורי, יסוד התפיסה היהודית בתורה, בנביאים בכתובים ואצל החכמים לדורותיהם, והכוזרי כמגדל אור בין הראשונים. וכך, לימדה אותנו גישה זו, מה היא הוכחה באמת. ולמדנו להכיר בוראנו דרך עקבות השגחתו ומעשיו במציאות הקרובה לעינינו וללבנו, ועל מהותו הס לנו מלהזכיר. באופן זה נדחתה גם התפיסה הפנתאיסטית של שפינוזה והנוהים אחריו, שהרהיבו עוז בנפשם לנגוע במהות ולכנותה בנין ילדים, כדברי הרב קוק במאמרו המאלף "דעת אלקים": "המחשבה הילדותית, שהיא גם הנשאה מכל וגם הנמוכה מכל, אינה יודעת לעסוק רק בעצם, והעצם הלא לפי מושגה הוא נכר וזר הוא לה, לא תוכל להכירו כִּי־אם בדרך ארעי, וכשהיא רואה שהוא מקיף את כל חייה, את כל רגשותיה והווייתה, עד שכמעט לא נשאר לה מקום לרגשי עצמותה, שוב היא משתמטת ממנו... בעת החדשה בשורש שורשה פגשה כל המהומה האלילית, את חלק מנחשלי עמנו, עד שמצאה מקום על ידי שפינוזה... לצאת חוץ ממקור החיים של האידיאליים האלוהיים, שהם עוז וגבורה לישראל עדי עד, לחזור לנקודת הקטנות והילדות, והוא דווקא למה שמופלא ומכוסה – לעצמות האלהים" (עקבי הצאן, עמודים קלב־קלג).

למה לא לשמוח למראה המתמטיקה המודרנית שהצליחה להכניס לתוך עולמו של השכל המערבי הראציונאלי את מושג האינסוף שהיה זר לו,

שמקורו בעולם המזרחי, (ראה לדוגמא מחקריו של ההיסטוריון הגדול, למרות אנטישמיותו, ארנסט רנן (E. RENAN) וששאבו מתוך עולם האמונה. אותו עולם מערבי הזר כולו למושגים של אמונה טהורה שכוח הזרוע והאלימות, ההתנכרות והפרטיות, ביטוי מוחץ לברכת יצחק "ועל חרבך תחיה", שאמנם בא לידי ביטוי במישור האינטלקטואלי בכישרון מבריק של אנליזה, ניתוח ואבחנה, אבל אינו מסוגל לשום ראייה גלובאלית, לשום ראייה סינטטית, וכל מושגי כלל זרים לרוחו, לכן נס הוא שדווקא הכישרון המתימטי החדיר את האינסופיות בתרבותו, בתפיסתו וברוחו. לומר שהוא נקלט, אין זה משקף את המציאות, אבל בכל זאת אט אט הוא חודר. המקובלים כינו את ה' אינסוף. אין זו המצאה. זוהי תשובה עמוקה בלב כל מאמין באמת ואמונה, שבעולם המזרחי-תיכוני מוצאה, נחלתם של בני שם, שאינסופיות זו הינה שלילת כל מגבלה, ובכך שלילת כל רעיון אלילי. כל תמונה אשר בשמים מעל ואשר בארץ מתחת אינה אלא כבילה של אלוהות בצורה זו או אחרת, בעבותות המגבלות האנושיות או אפילו העולמיות. בחיבוריו המאלפים כבר הסביר יפה הפילוסוף הגדול, VMANUEL DE DIEGEZ: "אולי הגיעו הזמנים בהם אירופה מתחילה להבין שגורלה הוא גורל המחשבה. שאר האנושות מאמינה עדיין בלאומים ובאלים; אירופה כבר יתומה מן השמים ומלאומים... אולי התקווה בחרה לשוב לחיים בצנור דחיית בחירת אירופה; אולי יבשתנו הינה הסגולה הראשונה של אלילות שההיסטוריה לא זכתה עדיין להכיר, האינטליגנציה? אולי זהו זה פלא העתיד. הגילוי שהטעויות הן פסלים, והפסלים פרצופינו אנו. שכוהני הדת והסופרים ירמו ידיהם השמימה כשבוקעת בעיית הפסלים בפילוסופיה, האין זה טבעי? האם אין אנו יודעים, אומרים הם, מה הם פסלים? אבל זמן רב מאוד כבר הסתתר הפסל ברעיון, ולא בעץ או באבן או בנחושת... נוראה היא באמת בעיית האלילות בלב האידיאליזם, בלב הרעיון, בלב הלוגוס, בלב האידיאולוגיה והלוגיקה שלו. היא מעוררת השאלה הקשה ביותר לאותו "אברהם" החדש תמיד, שהינו תמיד הרעיון: האם צעדנו באמת עד תום הניהליזם, כל עוד אין אנו מוכנים להקריב את בננו היקר ביותר, בכור בני הגיונונו, אמונתנו היקרה ביותר, המעודדת ביותר, המשקיטה ביותר, הנעימה ביותר, אמונתנו ביכולתנו להבין את החומר ואת עצמנו?"

התפישה המתימטית זיכתה אותנו לא רק במושג, לא רק בהחדרת הרעיון, אלא אף בדבר חשוב בעבור היהודי המאמין: בהראותה שמושג זה חיוקיים בתוכנו, וכמה מרובות הן הישויות בהן קריטריון זה של אינסופיות הוא המאבחן הראשי, הסממן האופייני ביותר. ולא זה בלבד נתגלה. אלא נתברר, כי גם כל הסופי, בכל מקום בו הוא שרוי או מורגש, הינו בבואה של

האינסופי. הוא משקף אותנו, מאפיין אפילו את סוג האינסופיות שהיא עצמה בעלת אינסוף גוונים אינסופיים, והסופי נהפך לכעין צמצום של האינסופי, הרומז עליו בכל צעד ושעל כך יוצא ברורות מתכונות כל התת־מרחבים בעלי מימד סופי בתוך מרחב בעל מימד אינסופי.

עוד צעד אחד קדימה צעדה המתמטיקה בכיוון הנכון. היא החדירה תפישה סטרוקטוראלית של קבוצות, במטרה לאחד את מבנה כל חלקי המציאות תחת קורת גג של סדר אחיד. מאחורי שאיפה זו עומדת, במודע או שלא במודע, תחושה של אחדות המציאות שכה יקרה ללבנו. איך לא נתענג על חזרה לסדר אחד, ממסדר אחד, הוא בוראנו והוא אלוהינו? מושג הקבוצות זר אמנם לעולם המערבי. משום כך הוא אינו יכול שלא להיתקל במחסומים, בהיותו נסיון של הכללה שכל כך לא מתאימה למבנה הראציונאלי. ובמחסום אחד במיוחד נתקלה, וגם בזה יש לנו לשמוח: הקבוצה (קרי: הכלל) הוגדרה כאוסף של פרטים (הפרט הוא קנה המידה), מאידך גיסא היה צורך בשלילת מושג הקבוצה, והוכנסה הקבוצה הריקה (שאינה מכילה שום אלמנט). איך להגדיר קבוצה כאוסף של אלמנטים ובד בבד לדבר על קבוצה שאינה מכילה שום אלמנט? עד היום מתלבטים גדולי המתמטיקאים במתן תשובה לשאלה זו. הגיע הזמן שתינתן תשובה תורנית לבעיה. כל השאלה נובעת מכך שהמושג המופשט "כלל", הודבק למציאות בלי לבדוק את ההתאמה. אין קבוצה אלא צימצום, ואין בשום פנים ואופן אפשרות לדבר על קבוצה כאוסף של פרטים. המושג קבוצה חייב להיות בנוי על הבסיס הכללי ביותר, האינסופי ביותר, ולא מן הקצה השני, מצד הפרטים. אבל התפישה המערבית אינה מוכנה עדיין למהפך אינטלקטואלי זה. ואילו אצלנו, בעם ישראל, הדבר ברור. אם את המציאות אנו מכירים כהתגלויות ה', כל קבוצה תהיה התגלות מצומצמת יותר. אבל קבוצה ריקה איננה קיימת כי "מלא כל הארץ כבודו", "ולית אתר פנוי מינה". זו האמת הפשוטה והצרופה.

וזיל להך גיסא. הרצון להחליט על קיום קבוצה ריקה שווה לרצון לראות את השלילי כחלק אינטגראלי של החיוב, הרע כחלק אינטגראלי של הטוב. אבל הנביא כבר אמר: "יוצר אור ובורא רע", והסבר קדמונו נשאר חי וקיים: לאור – מספיקה יצירה, לרע – צריך בריאה.

כל אלו דוגמאות מועטות מתוך המדעים המדוייקים. אבל לא רק בהם יש לנו לשמוח, גם מדעי הרוח עם כל חסרונותיהם גמלו לנו טובה. מאז הפסיכולוגיה הפרוידיאנית ועד עתה לא פסקו גילויי ההשפעות האדירות של הנפש על חיינו ועל בריאותנו החברתית. הפסיכואנליזה תפסה את נבכי נפשנו, ופרשה אותם כיריעה, ולנו נשאר להתמודד ולתקן.

אפילו הכת הסודרה של מדעי הרוח, הפילוסופיה, הפכה את חיפוש

האמת לנחלת הכלל, או לפחות לנחלת רבים, במקום שתשאר נחלת יחיד סגולה. היא הנחילה לאנושות כלי חשיבה שאפשרו לה לבחון ערכים, לבסס אותם, לסייג אותם. אמת, היא גם גרמה נזקים אדירים לעולם האמונה, אבל לאיזו אמונה? לזו שסירבה בעקשות לעבור צירוף בכור ברזל זה! אמונה אמיתית שידעה כי בכור זה תשאיר רק את סיגיה, יצאה מחוזקת ומחושלת. ואפילו אותו פילוסוף אמסטרדמי, שנדד ממחנה ישראל לרעות בשדות זרים, שפינוזה, תרם את חלקו, חייב את עם ישראל (ויותר מהם את כל האנושות) להתמודד עם בעית הפנתאיזם. ועל אף שטעה והטעה, חייב יחיד סגולה בתוך עמנו לחשוף את האמת, ולעמוד על ההבחנות הדקות, שספק אם היו מוצעות לנו בלי סטייתו של הפילוסוף האמסטרדמי, עד שהרב קוק כתב: "פחות מייגעת את האדם ההשקפה המונוטאיסטית, הנוטה להסברה הפנתאיסטית כשהיא מזדככת מסיגיה, המובלטת בחלקים רבים ממנה בהחלק התבוני של החסידות החדשה, שאין שם דבר מבלעדי האלוהות" (אורות הקודש, ח"ב עמוד שצט).

למה לא להכיר בגדלות מפעלו של קאנט? אף שהרב קוק כתב: "אמת הדבר, שמאז ומעולם ידענו, ולא הוצרכנו לקאנט שיגלה לנו רז זה, שכל ההכרות האנושיות הינן סובייקטיביות יחוסיות, זאת היא ה'מלכות' בבחינת כלי דלית לה מגרמה כלום, והיא 'בית הכנסת', או 'ירח' המקבלת מאורות, וכל מעשינו, רגשותינו, תפילותינו, הגיונינו, הכל תלוי בזאת, 'בזאת אני בוטח'". (אגרות הראי"ה ח"א עמוד מז).

חייבים אנו להודות ולהודיע שמבלי קאנט לא היינו זוכים להסבר זה של הרב קוק, ועוד להסברים רבים מן החכמים האחרים, שהתייחסו לקאנט. נכון שעם ישראל לא היה זקוק לגילויי קאנט, אבל מי בעם ישראל לא היה זקוק? יחיד סגולה, שהנסתר נחלת נשמתם, ולא דאגו כמעט אף פעם להעביר זאת למי שלא התנשא לפסגתם, (ובכל זאת את תוכן הגיונם היו יכולים לקבל ולקלוט), מפאת חוסר כלים רוחניים להעברת הרעיונות העדינים, העולם הפילוסופי יצר חלק מהם והעניק לנו אותם.

שלישית, קאנט מסר בידינו כלים לתרגם במונחים שכליים השווים כמעט לכל נפש הוגה, מושגים שנרשמו רק באובנתא דליבא של אלו שברוב בינתם שמעו את הקול שמאחורי הפרגוד, ואם לא היה מגזע אלילי, היינו אומרים שעדיפים דברי חכם מדברי נביא. ועל זה יש לנו לשמוח שאת הכלי הראוי למעשהו, הוא הושיט לנו מרשות הרבים לרשות היחיד, יחידו של עולם. ולמה לא נודה לה' על שזכינו לראות, בימי התחדשות עם ישראל כקדם, את גדולי העמים, כפילוסוף סרטור, החוזר בו ברגע האחרון בימיו על כל מה שטען על עם ישראל, ומנשא לפסגה שנדירים הם אלו שזכו לרוממו על כך. מתוודה הוא ואומר, לגבי קביעותיו הראשונות: "מה שהיה חסר (באותו

ספר) זה בדיוק המהות המדוייקת של היהודי. נעיר שמהות זו, שלמעשה מטפיזית היא, דרך אגב כזו של הנוצרי, לא היתה תופסת מקום גדול בפילוסופיה שלו אז... עכשיו רואה אני את בני האדם אחרת. נולדה אצלי הסקרנות להכיר מבפנים את המהות היהודית. אבל דא עקא: להצליח להבין את היהודי מבפנים באמת, אינני יכול, הייתי צריך להיות יהודי... בשעה שאמרתי שאין היסטוריה יהודית, הייתי חושב היסטוריה בצורה מיוחדת: היסטורית צרפת, היסטורית גרמניה, ...היה צורך לתפוס את ההיסטוריה היהודית לא רק כהיסטוריה של פיזור היהודים בכל העולם, אבל גם כאחדות דיאספורה זו, כאחדות היהודים המפוזרים... פילוסופיית היסטוריה אינה אותה פילוסופיה, אם יש היסטוריה יהודית או אם אין. אבל יש היסטוריה יהודית, זה ברור לחלוטין... אבל עכשיו לאחר התבוננות, הנני מאמין שהעיקר אצל היהודים הוא, שזה כבר אלפי שנים, שיש לו קשר עם אל אחד... והדבר החדש הוא, מה שבאל זה היה מתקשר עם בני אדם. הקשר המאפיין את היהודים, הוא הקשר המיידע עם מה שהם קוראים "השם" זאת אומרת (האלוה) ה'. ה' מדבר עם היהודי, היהודי שמע דברו, ודרך כל זה את הממשי, הוא הקשר הראשון המטפיזי של האדם היהודי עם האינסופי. זוהי, כך אני מאמין, ההגדרה הראשונה של היהודי העתיק, האדם שכל חייו מונהגים ומסודרים על ידי יחסו לה'. וכל היסטוריית היהודים מורכבת דווקא מיחס ראשוני זה".

נודה לה' שזכינו בדורנו לאחד מגדולי פילוסופי המאה, מבני עמנו, הנושא בגאווה ועוז, בגבורה מפוארה את נס עמנו, ברנד הנרילוי. כארי הוא מתנשא נגד כל מנאצי ה' ועמו, ואינו שוכב עד יאכל טרף אויבינו. הוא אשר העז להעמיד במשפט את כל התרבות המערבית, וכל העולם הנאור על הפשע הקרוי "מיתת ה'" ח"ו. בספרו (*LE TESTAMENT DE DIEU (P. 104-*), בסגנונו המבריק, שאשתדל כמיטב יכולתי לתרגמו, מתאר הוא לנו את אותה קטסטרופה שפקדה את העולם המערבי: "מבינים יותר טוב אז את המשמעות, ואת התסריט של מכת גונג אדירה זו שהושמעה במערב, בשיא הקטסטרופה שלה, והנקראת 'מיתת ה'".

צריך לומר שהיתה זו קודם לכל כעין "בשורה" חדשה. נדמה לנו שאנו רואים, כאלפיים שנה מאוחר יותר, את אותם המונים, הכופרים, מרימים את נס הנשמה שחזרה אל עצמה. נדמה לנו שאנו חולמים, למראה שירים עליזים אלה, למראה התפוצצות שמחה זו בבריאת העולם. לא ראינו מאז הנצרות, התלהבות כה בלתי־מרוסנת, נושבת כסערה מעל פני הראשים המתנשמים ומתפשטים כהד עד תופי אוזני הבריאה. הנה כאן, "אבות" חדשים, נודדים במדברות חדשים, הצבועים בצבעים מחייכים של חרות. חברי הרוח החופשית המבשרים את סופו של האידיאל הנפטר, עם אותה

דבקות שבה היה אוריגנס חוגג את הטבילה האלוהית. גדודי מינים רוקדים בשמחה על האפר, למשמע תזמורות נשכחות, בצהלה רצחנית. זה פוירבך, השליח של [HOMINI DEUS HOMO], בריאה בלי בורא, אלוה בלי סיוע ה', אדם על ידי האדם, יחידי מאונס, זה ניטשה האנטיכריסט, הקורא להוקעת העתיד את האל הנוכל שבגונבו מן הארץ את מידות אצילותו, עשה מהם כתר שיכול עכשיו ליפול ממצחו שהוסר מעליו המסווה. זהו כמובן מארכס, הצועק את שנאתו לעולם נסתר זה שכל כך הרבה זמן מילא את האנושות ב"אופיום" של שגעונו. בכל מקום דנים בבעיית פירצה זו על התהום, ממנו, בלב כל אחד, זורם העיקרון האלוהי. "ה' לא היה אלא שטף דם של הנשמה, ונשמה זו צריך לחסום את עורקיה מיד". זהו באמת מחזה מזוהר, פילוסופיית יוון נפלה בידי אחד מבניו של אברהם יצחק ויעקב, ומיד נהפכת לכלי נגיחה נגד הרחוקים מאמונה, גזר עליהן גזרות קשות, וכלפי אותו "חזיר מיער", עשו ותרבותו, קובל עליו "אין אמונה בגוים".

לאור זה, מה קרה שדווקא בחוגים המאמינים נאטמו אוזניים משמוע? גם פה יש מקום ללמד זכות. נכון, ברוב תקופות הגלות חדירה לעולם הכללי כרוכה היתה בהתבוללות, או בכרטיס כניסה לנצרות כפי שקרה למשורר היינה. בכל מסגרת גלותית, בין שתהיה זו גלות פיזית, ובין אם תהיה גלות רוחנית, סכנה אורבת, כדברי הרב קוק: "כשכוח ישראל גדול ונשמתו מאירה בקרבו בהופעה, וענפיו המעשיים מתוקנים, בסדור מלא, בקדושה ביחוד ובברכה, במקדש וממשלה, בנבואה וחכמה אז ההתרחבות לצד החול, לעינוגי החושים הרוחניים והגשמיים, להצצה חדירית ופנימית לתוך חייהם של המון עמים ולאומים שונים, למפעליהם וספריותיהם, התגברות עז החיים הטבעיים, כל אלה טובים הם ומסוגלים להרחיב את אור הטוב... משחשך האור, משגלתה שכונה, משנעתקו רגלי האומה מבית חייה, החל הצמצום להיות נתבע, כל עז חילוני עלול להיות לרועץ, כל יופי טבעי וחשקו עלול להאפיל את אור הקדש ותם הטהרה והצניעות, כל מחשבה שלא נתגדלה כולה במחנה ישראל יכולה להרס את סדר האמונה והחיים הישראליים..." (אורות התחיה, טו).

אין זה אלא היכל אחד בלבד. האמת המדוייקת כואבת יותר. והיא שגם בתחום זה פגע העולם הנוצרי בעמנו. והרמב"ם אנוס היה להשיב לחכמי לונלי, ובראשם לר' יהונתן הכהן, שכנראה שאלו למה "בזבז זמן" לכל "החכמות החיצוניות", בלשון עדינה זו: "ומודיע אני משה להדרת הרב ר' יהונתן הכהן וכל החכמים והחברים הקוראים את כתבי, שאף על פי שבטרם אווצר בבטן התורה ידעתי, ובטרם אצא מרחם הקדשתני, ולהפיץ מעיינותיה חוצה נתנתני, והיא אילת אהבי ואשת נעורי אשר באהבתה שגיתי מבחורי, ואף גם זו נשים נוכריות נעשו לה צרות, מואביות, עמוניות,

צדוניות, אדומיות, חתיות, והאל יודע כי לא נלקחו מתחילה אלא להיותן לה לרקחות ולטבחות ולאופות, להראות העמים והשרים את יופיה כי טובת מראה היא עד מאד..." (שו"ת פאר הדור סימן מא).

ואין גישה זו חידושו של הרמב"ם, אלא כפי שהוא עצמו מעיד (שם): "וזו הדבר המעט אשר דיברנו בהם ודיברנו בענייניהם, לפי שהיא דרך אבותינו מלפנים, וכל אחינו אשר בספרד לה פונים, ואמרו רז"ל 'עלית לקרתא הלך בנימוסא'..." אם כן, מעיד לנו הרמב"ם שכך נהגו בספרד בניגוד טוטאלי לעולם הנוצרי. ולמעשה, אף בלי עדותו היינו עומדים על כך. כלום ישנו צורך להזכיר שמותיהם של כל גדולי ישראל בספרד או בארצות מוסלמיות אחרות שכולם עסקו במדע או בפילוסופיה: ר' שמואל הנגיד, ר' יצחק אבן גיאת, ר' חסדאי אבן שפרוט, ר' שלמה אבן גבירול, ר' אברהם בר חייא, ר' יהודה הלוי, הרמב"ן, התשב"ץ, ר' יוסף אלבו, ר' יצחק אבן לטיף, ר' יצחק בר ראובן, ר' יוסף אבן פאלט, ר' בחיי אבן פקודה, ר' יהודה בן קוריאש, רס"ג, ר' שמואל בן חופני, הריטב"א, הרד"ק, ר"א אבן עזרא והרשימה ארוכה.

מגורשי ספרד המשיכו במקומות רבים בדרך זו. ר' יוסף טייטאצ'ק (הגדול בתורה שבין המגורשים, רבם של מהרשד"ם, מהר"י בן לב ועוד) עסק בתכונה, וידע היטב הנדסה וחשבון. חלק אחד מחיבורו שעל פי "מגיד" עוסק כולו בענייני תכונה. "בקי הוא בספרות הפילוסופית הרומית ובדעת הדרשנים הנוצרים, ואין ספק שידע לטינית ואיטלקית. התעסקותו באסטרונומיה ומודעתו לספרות הכנסיה מקרבים אותנו להניח שהיה לו שיג ושיח עם מלומדים נוצרים..." (דברי הקדמה לשאלות ותשובות, הוצאת יד הרב נסים, עמוד טו). אפשר שאין לך סתירה גדולה מזו, שרוח הקודש של מגיד עוסקת במדעי חול! ודוגמאות כאלו יש בידי לצטט למאות. במסגרות בהן יסוד התרבות לא סבל כל כך מהשפעה נוצרית רבני ישראל, פוסקי הלכות, פרנסי הציבור, הם הם שעסקו במדע ובפילוסופיה. בתקופות הזוהר של ישיבות טורקיה וסלוניקי, גדולי ישראל לימדו פילוסופיה ומדעים דווקא לאלו שהתעתדו להיות פרנסים על הציבור (ראה ספרו של דוד בנבנישתי "יהודי סלוניקי", קרית ספר, עמוד 78). וראה בשו"ת הרא"ם (סימן נז) שהיו מלמדים "הגיון, טבע, מה שאחר הטבע, מספר, תשבורת, תכונה, מוסיקה, מידות". והרא"ם עצמו חיבר ביאור סביב ספר "אלמגסטי", ובמסגרת הישיבה: "מצד טורח הישיבה הקבועה עלי בכל יום, בפלפול התלמוד ובלימוד החכמה... ואם מצד העיון המיוחד לי בכל יום והוא הביאור הנכבד אשר אני מחבר על הספר הגדול הנקרא אלמגיסטי, מפני שלא ראינו עליו שום ביאור עד היום, והיא חכמה מפוארה מאד, ואצוה להתעסק בה..." ועל אותן החכמות שהזכיר (בסימן נז) כותב הרא"ם "שהן מאירות השכל ואין לך עלייה גדולה מזו..." ועוד (שם): "סוף דבר, מאחר שאלו החכמות הם

דברי היוונים, אשר המציאום כולם משכלם ואינם דברי אלהים חיים, הוה ליה כמו האומנויות ודומיהם, שהוא מותר ללמד לכל מי שירצו להשתכר מהם, והמחרימים שלא ללמד להם מחכמת היוונים להשתכר מהם, הוא דומה למחרימים שלא ללמדם מצד האומנויות, ורוצים בזה לאסור לאחרים את המותר להם, לרדת עמם בחייהם, ולחתוך פרנסתם, והוא אסור בלי ספק..."

וכמה מאלף כאן ההקשר שנוצר בין אומנות ובין לימודי חכמות בדברי הרא"ם, המבליט יפה כי מי שאסר מלאכה אסר גם השכלה. והרא"ם הינו דוגמא אחת מיני אלף. ההשפעה הנוצרית חיבלה ברצון להכיר את הטבע, הכרה שהיא מקור לאהבת ה' כדברי הרמב"ם בראשית משנה תורה: "והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו? בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומפאד ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול, כמו שאמר דוד צמאה נפשי לאלהים לאל חי, וכשמחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו, ויפחד ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות, כמו שאמר דוד כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך מה אנוש כי תזכרנו..." (הלכות יסודי התורה פ"ב, ה"ב).

(ג) דרך המלך

נותר לנו ללבן נקודה אחת. כל הנאמר למעלה אינו מצביע אלא על האפשרות לבנות גשר בין עולמנו התורני ובין העולם הנאור. אבל מי אמר שישנו צורך או חיוב בדבר? שאלה זו היא אמנם ילדותית ביסודה. שכן, מי יקבע בכלל מהו צורך או מהו חיוב? האנושיות מלאה חופש ב"ה. ואפילו לנאמנים לתורה ולמצוות, שאצלם הקריטריון הוא הנחיית התורה או החכמים, כלום חסרים פסוקים בתנ"ך, או הנחיות של חכמים במשך הדורות כדי לחייב אותנו במאמץ? ועוד, וכי אין זה די שצומחת ממנהג זה ברכה, כדי לחייבו? האם בגלל אלו שאינם מסוגלים לעמוד במערכה, נבטל טוב מבעליו? חוששני שאם נעשה כך נצטרך לבטל כל העולם כולו מפאת השוטים הרוצים לקלקלו. ועל אותם הפחדנים, ועל אותה בעיה כבר נתן דעתו ר' אברהם בן הרמב"ם: "ואשר לאלה החושבים עצמם עידי־האדם, הריהם אנשים שהתרחקו מן ההתבוננות בסיבותיהם של דברים עד שנבערו מדעת אותם או את מרביתם והרגישו, ברוח־מבינתם או על פי המסורת, במציאות העילה הראשונית, והיא ה' יתרומם ויתעלה שמו; וראו כי החשיבה על אודות האמצעים וההתבוננות בהם מביאות (אותם) לידי כפירה במעשיו יתעלה ובעקרונות־תורתו, ככפירת הפילוסופים והנוהים אחריהם, וכי אמונת־הדת

(האמיתית) היא שלא להאמין בקיומן של סיבות (משניות) או גורמי ביניים לפעולתו יתעלה. ומתוך כך נעלמו מהם הדברים הטבעיים ובאו לידי כפירה בדברים שהשכל מעיד על נכונותם, ואפילו החושים מרגישים בהם, וסברו כי זוהי האמונה שציונה עליה התורה ובאמצעותה יוכל עבד ה' הנאמן לבטוח בו יתעלה. וכך היו לשחוק בין אנשי־בינות וללעג בעיני עצמם; והעובדה כי חושבים כן על אודות אחד מבחירי־ישראל וחכמיהם הריהי – לדעתי ולדעת כל מי שמוח בקדקדו – חילול ה' ממש, כמו שנאמר (יחזקאל לו, כ) 'באמור להם עם ה' אלה ומארצו יצאו'. ("המספיק לעובדי ה'" – עמודים פה פו).

ולעצם השאלה, יש לציין שארבעה כוחות הם בזירה. הראשון חילוני קיצוני, בוד ביהדות (ועל פי רוב גם במדע), חושב שדעת התורה והנחיותיה שייכות לעבר, ובמקרה הטוב לתחום הפולקלור או תרבות העבר. לו אין בעיה, לפי שצד אחד, התורה, אינו מעסיקו. לדלות רוח ולכפירה אין תשובה. השני, סימטרי לו לחלוטין, החרדי, רואה בכל השכלה שאינה תורנית עבירה, גם בשבילו אין בעיה, כי הצד הסימטרי, מדע והשכלה אינם שייכים אפילו לפולקלור, אלא לתחום העבירות. ושתי קבוצות אלו הם במודע או שלא במודע חניכי הנצרות. הראשון, ממשיך את דרכו של המדען והמשכיל בן העולם הנוצרי, והשני ממשיך את דרכה של הכמורה הנוצרית, ביחסה לאותו מדע ולאותה השכלה.

העמדה השלישית, שמהלכים יש לה בציבור הישראלי, תרכובתה של שתי הראשונות, מיוצגת על ידי פרופסור י' לייבוביץ. לפני שנים מספר השתתפתי בסימפוזיון על דת ומדע עם פרופסור לייבוביץ באחד הקיבוצים שבצפון הארץ. כדרכו האריך איש מלומד זה בנוגע להבדל שבין מדע העבר למדע היום, בין האמת הערכית לאמת האינסטרומנטלית, בין הצד הקוגניטיבי לצד הקונטיבי וכו'. וסיכם לשיטתו: "אין לנו היום עולם של מדע במשמעות ימי הביניים, שבו נפגשים דת ומדע – לא מפגש של תמיכה זה בזה ולא מפגש של התנגשות זה בזה: הם זרים זה לזה לחלוטין". נאלצתי אז להשיב ולהסביר שכל עמדה המפרידה בין דת ומדע הינה פרי באושים של התרבות המערבית־נוצרית (ואותו מלומד לא שם לב שאפילו לדבריו, השוני שבין תקופת ימי הביניים לימינו, נולד כאשר התרבות המערבית־נוצרית החלה להתפשט בעולם), המנתקת רוח מחומר, עולם הבא מן העולם הזה, וביסודה הינה אלילות ומינות כפי שפסק הרמב"ם (הלכות עבודה זרה פ"ט, ה"ד): "הנוצרים עובדי עבודה זרה הם ויום ראשון יום אידם הוא. לפיכך אסור לשאת ולתת עמהם בארץ ישראל יום חמישי ויום שישי שבכל שבת ושבת, ואין צריך לומר יום ראשון עצמו מפני שהוא אסור בכל מקום וכן נוהגים עמהם בכל אידיהם" (מהדורת הרב קאפח, מקור דבריו נמצא בגמרא עבודה

זרה דף ז ע"ב: "אמר שמואל: נוצרי לדברי רבי ישמעאל לעולם אסור", ע"פ דקדוקי סופרים של רפאל נתן נטע רבינוביץ), וכל רעיון של אחדות מאוס עליה. הוכחה לדבר, שזרות או התנגשות בין עולמות אלו, חריגים לחלוטין בעולם המזרחי, יהיה זה המזרח תיכוני, וכל שכן המזרחי הרחוק. תגובת הפרופסור המלומד היתה הצהרה! "אין מושג אחדות אלא לגבי בורא עולם". הערתי לו אז "ויהי ערב ויהי בקר יום אחד". די בקטע הראשון שבתורה בכדי לשלול את גישתו ואת גישת שני הזרמים הקודמים.

לא הייתי מתפלמס עם גישתו אילמלא ידעתי שרבים הם בקרב הציבור, שאינם יודעים באמת תורה מה היא (אפילו למדו בישיבה), ושאינם מסוגלים להבין כי באותה מידה שפרופסור ליבוביץ' אינו מוסמך להכריע בבעיות של פסיקה הלכתית, הוא אינו מוסמך להכריע בהלכות דעות. הסמכות הבלעדית הינה בידי חכמי ישראל בעבר ובהווה. ההבחנה בין האמת הערכית ובין האמת האינפורמטיבית, בין הצד הקוגניטיבי לצד הקונטיבי, הינה אשליה מעורטלת מן המציאות. להפוך את השיפוט המדעי למנותק מן השיפוט הערכיים לעשרות ולמאות, המודעים או הבלתי מודעים המעורים בכל תהליכיו, הינה סילוף או היתממות. הפרופסור המכובד לא חש אפילו שהוא סותר את עצמו כאשר קבע ש"החוקר המתכוון להישג מדעי מוכרח להיות איש אמת"! ומי ערב להיותו איש אמת? ומי הוא הקנה-מידה לאמת? ועוד אין ספור סתירות, ואכמ"ל.

וכשנפנה לסמכות, שתכריע בעבורנו מהו הזרם הרביעי איתו צריכים אנו לשחות, אל רבותינו גדולי העצה וההוראה נפנה, גדולים כהרמב"ם, הרמב"ן, המאירי וכו' עד הרב קוק, ולא לאלו שעסקו אך ורק בהוויות דאביי ורבא. מעשה בראשית ומעשה מרכבה ניתנו כלימוד לבני אדם, ולא למלאכים, וההנחיה היא מן המשנה ולא מן המקובלים בלבד. לכן, בראש ובראשונה נקטיב לקול הרמ"ק: "הנה אחר שחנני בוראי בכל מה שהקדמתי למעלה ראיתי לכתוב דרך כוללת, להמשיך הדברים הנמשלים בגשמיות להעלותם ברוחניותם, ולהמשיך הדברים מענין לענין, ולבוא מתוך הגשמי לרוחני ומן הרוחני אל הגשמי, ויהיה שכל המעיין גר בשני עולמים כאחד" ("שעור קומה" ס' צה).

כארבע מאות שנה מאוחר יותר ישמע מפי הרב קוק אותו התוכן, אם כי בסגנון שונה: "העבודות השכליות מתחלקות לשתי מערכות כלליות. האחת היא פונה להכניס ולהלביש את שפעת רוח הקודש בלבושי ההגיון והשכל האנושי, בין כל אותו האוצר הגדול של רוח הקודש וענפיו שיש לנו על ידי קדושת התורה כולה, בין מה שהאדם בעצמו, היוצר, משיג בתור התגלות ורוח הקודש, שיעבד את ההתגלות הזאת עצמה בעבודה עיונית. אף על פי שלא כל העומק ולא כל הגובה, לא כל החיים וכל המקוריות שבשפעת רוח

הקודש יוכל להיכנס במסגרת העיבוד ההגיוני, מכל מקום כמה שיוכל להיכנס בתוך אותם הכלים, כמה משפע הנשמה העליונה שתוכל להחיות אלה הגופים, הוא טוב עליון, ועבודה מועלת מאוד להרמת הערך של כל התוכן האנושי.

והעבודה השנייה, היא להכניס את מערכי הלב ההגיוניים, העושים את דרכם על פי סדרם וטבעם, אל האצילות העליונה של רוח הקודש, להוציאם מתוך החיים הצרים והמצומצמים, שהם נתונים בהם, למרחביה, לעולם החרות העליון.

כשמסבירים עמקי הקודש בדעת השכל, בראית התבונה האנושית, הולכים מימין לשמאל. כשמרימים את כל ערכי התבונה האנושית אל הרום העליון, ומבארים את הכל לשמאל על פי שפעת הקודש, הולכים מן השמאל אל הימין. בחיבורים של שני כוחות כאלה מן השמאל אל הימין מתכונן בניין שלם. מידת הנטייה מן השמאל אל הימין, מאוצר רוח חכמה שבאדם אל רוח אלהים, היתה בבצלאל, מידת הנטייה מן הימין אל השמאל, משפעת הקודש אל התבונה הקצובה, המאירה באדם, ברוחו ושכלו, בציוריו ובכוח יצירתו, היתה באהליאב, ועל פי שניהם יחדיו נתכוננו כל כלי המשכן ומעשיהם. היסוד העקרי הוא הפונה מן השמאל אל הימין, מאוצר החול אל רום מבוע הקודש, אבל אתו צריך להיות מלווה גם כן הכוח ההולך מן הימין אל השמאל, השואב ממעיינות הקודש ומשקה את מטעי החול. בצלאל ואתו אהליאב עשו את כל אשר צוה ד' את משה" (אורות הקודש ח"א, סח"סט).

עלינו אם כן לסכם שהרצון להפריד בין תורה ובין דרך ארץ, בין תורה ומלאכה, בין רוח לחומר, בין תורה ובין לאומיות וכדומה, כולם פרי באושים של אותם מקצצים בנטיעות, המפרידים בין הדבקים, בין שמים וארץ, בין תפארת ומלכות, בין "האל" הטראנסנדנטאלי ובין "האל" האימאננטי. בין שם בן ארבע שהגימטריא שלו אדם, ובין אלהים שגימטריא שלו הטבע. ובמקום אותו היחוד, אותו הזיווג שהוא שאיפת כל ישראל ואמונתו העמוקה, שיא תפילתנו ביום הכיפורים: "ה' הוא האלהים" נתנו גט פטורין לשכינה ושלחה בגלות. אנחנו, מצדנו, נשלול קרע זה באחדות החובקת בזרועותיה כל העולמות כולם, מהנקודה התחתונה עד רום המעלות.